

Професор П. К. Шкварніков (до 100-ліття від дня народження)

12 липня 2006 р. — знаменна для біологів і, перш за все, генетиків і селекціонерів дата. Цього дня виповнюється 100 років від дня народження відомого біолога-експериментатора, видатного вченого-генетика, дослідника в галузі експериментального мутагенезу, доктора біологічних наук, професора, лауреата Державної премії УРСР в галузі науки і техніки, відмінника освіти України, фундатора сучасної генетики в Україні і на теренах колишнього СРСР — Петра Климентійовича Шкварнікова.

П. К. Шкварніков народився у місті Корсунь-Шевченківський Київської області в сім'ї селянина. Після закінчення Маслівського інституту селекції і насінництва (Київська обл.) з 1927 року працював в Українському генетико-селекційному інституті (м. Одеса). Тут під керівництвом А. О. Сапегіна провів свої перші досліді з експериментального мутагенезу, вивчав вплив опромінення вегетативних частин рослини на виникнення мутацій у картоплі. Саме з цих дослідів і розпочався плідний науковий шлях П. К. Шкварнікова як видатного фахівця і неперевершеного дослідника в галузі експериментального мутагенезу у рослин.

З 1930 р. П. К. Шкварніков продовжує дослідження в Біологічному інституті ім. К. А. Тимирязева у Москві, в лабораторії цитогенетики, яку очолював М. С. Навашин. Разом з Навашиним він встановив, що частота виникнення хромосомних

перебудов і видимих мутацій істотно зростає при старінні насіння і особливо прискорюється при зміні зовнішніх умов — температури, вологості повітря, аерації тощо.

Лабораторію цитогенетики, де працював Петро Климентійович, у 1937 р. було переведено до Інституту генетики АН СРСР, який очолював М. І. Вавилов. Продовжуючи дослідження мутаційної мінливості та впливу на неї різних чинників середовища, він отримав практично цінні мутанти ярої та озимої пшениці, які мали вкорочене стебло та були ранньостиглими. У 1939 р. його призначили заступником директора інституту з наукових питань.

З перших днів Великої Вітчизняної війни П. К. Шкварніков перебував на фронті у лавах Радянської Армії. Був двічі тяжко поранений. За відвагу та мужність його нагороджено шістьма орденами та 12 медалями.

У 1946—1948 рр. Петро Климентійович працював в Інституті цитології, гістології та ембріології АН СРСР, де вивчав вплив хімічних мутагенів на рослини. Результати цих досліджень підтвердили дислокаційну гіпотезу щодо ролі транслокацій у зміні числа хромосом в еволюції, яку висунув М. С. Навашин. Після серпневої сесії ВАСГНІЛ у 1948 р. класичну генетику було заборонено, а інститут розформовано. П. К. Шкварнікова було переведено до відділу ботаніки Кримського філіалу АН СРСР. Тут він вивчав проблему двоврожайної

культури картоплі. Застосування літніх посадок картоплі виявилось ефективним засобом проти вивродження цієї культури у південних регіонах нашої країни.

У 1957 р. П. К. Шкварніков став одним із фундаторів новоствореного Інституту цитології і генетики Сибірського відділення АН СРСР (м. Новосибірськ). Працюючи в цьому інституті, Петро Климентійович відновив роботи з експериментального мутагенезу рослин, зокрема, ярої та озимої пшениці, ячменю, вівса, томатів, картоплі тощо.

З ініціативи В. П. Зосимовича у 1966 р. П. К. Шкварнікова запросили в Інститут ботаніки АН УРСР, де він очолив відділ експериментального мутагенезу. Петро Климентійович став одним із організаторів робіт з відновлення сучасної генетики в Україні як в установах Академії наук, так і у вищій школі.

П. К. Шкварніков став першим керівником створеного у 1967 р. Сектору генетики при АН УРСР, який в 1968 році було реорганізовано у Сектор молекулярної біології і генетики, а в 1973 р. — в Інститут молекулярної біології і генетики АН УРСР. У цьому інституті Петро Климентійович завідував відділом експериментального мутагенезу, а перед виходом на пенсію (у 1976—1981 рр.) працював консультантом. Ці роки були особливо напруженими та плідними у житті вченого. Було розроблено методи застосування експериментального мутагенезу в селекції само- та перехреснозапилюваних рослин, а також культур, які розмножуються вегетативно.

Напрацьовано багатий вихідний матеріал цінних мутантних форм рослин, які використовували для створення перших в Україні сортів і гібридів на мутаційній основі. Ці дослідження дістали широке міжнародне визнання.

За розробку методів експериментального одержання та практичного використання індукованих мутацій у рослин П. К. Шкварніков у 1982 р. був

удостоєний Державної премії УРСР в галузі науки і техніки.

Одночасно з роботою в установах АН УРСР П. К. Шкварніков у 1967—1970 рр. очолював відновлену кафедру генетики і селекції Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, був одним із фундаторів Українського товариства генетиків і селекціонерів ім. М. І. Вавилова та його першим президентом (1967—1976 рр.), організатором та відповідальним редактором журналу «Цитология и генетика», яким керував протягом 10 років (1967—1976 рр.).

Багато уваги П. К. Шкварніков приділяв підготовці наукових кадрів. Під його керівництвом захистили дисертації два доктори та 15 кандидатів наук. Серед його учнів — члени Національної академії наук України, професори, доценти.

У 1990 р. Указом Президента СРСР він нагороджений орденом Леніна за особистий внесок у збереження та розвиток генетики, отримував Подяки Київського міського голови та Голосіївської райдержадміністрації м. Києва за багаторічну плідну наукову та педагогічну роботу.

Помер Петро Климентійович Шкварніков 6 липня 2004 р. на 98-му році життя. Похований на Байковому кладовищі у м. Києві.

Професор П. К. Шкварніков належить до багатостраждального покоління українських генетиків минулого століття. Він був принциповим вченим і організатором науки, незламним борцем за її чистоту та ідеали, скромною, чуйною і разом з тим принциповою, строгою і глибоко порядною людиною. Таким залишився Петро Климентійович Шкварніков у пам'яті тих, кому пощастило знати його, співпрацювати з ним, бути його студентом, аспірантом, для кого він був Учителем.

Хай ці рядки стануть ще однією краплиною глибокої шани та пам'яті про Петра Климентійовича Шкварнікова в день його 100-ліття від дня народження.

В. А. Кунах,
член-кор. НАН України,
професор